

EUSKALKIEN ETA EUSKARA BATUAREN ARTEKO HARREMANA NOLAKOA DEN IPARRALDEAN

Tolosa, 1996-X-18

Jean-Louis Davant

Oso zabala da gaia eta frango azaletik ibili beharko dut 20 minutu laburrez. Badakigu iparraldean lau euskalkietatik biga direla publikoan erabili: zuberera eta lapurtera. Idatziz bederen, ez dute hanbateko tokirik ukan ekialdeko behe-nafarrerak eta mendebalekoak.

Ordainez lapurterak mendebaleko behe-nafarrera horren eragina jasan du XX. mendean eta bereziki bigarren partean. Aita Lafitte zenari bota zaio lapurteraren baxe-nabartatze horren errua, baina alderantzizkoa halaber erran daitaie: behe-nafarrera lapurtartu duela. Bilakaera bat ikusirik euskal munduan soziologiari lotua, hori kudeatu du, behe-nafarrera hein batean mugatuz, eta horrela itxasaldeko euskara mehatxatuaren bizia salbatuz, beso bat galdurik baldin bada ere. Hor dugu beraz Lafitteren nafarro-lapurtera, hamarretatik zortzia lapurteratik ene ustez.

Iparraldeko bi euskalki nagusiak kontutan harturik, azter dezagun bakoi-tzak Euskara Batuarekin duen harremana alor hauetan: liturgian, erakaskuntzan, prentsa idatzian, irratigintzan, telebistan, literaturan eta kantu-bertsogintzan.

I. ZUBERERA ETA EUSKARA BATUA

1. **Liturgian.** Liturgia osoa zubereraz dugu, frantsesez ez delarik bistan dena. Baina bi atal berezi behar ditugu.

a) Mezaren bizkar-hezurra Batutik hartua da hitzez-hitz, Zuberoako aditzari eta fonetikari egokituz. Hiztegi batua du, adibidez “Sinesten dut” eta “Gure aita” otoitzetan. Esaldiak ere Batutik, ez beti egokiak zubereraz: hala nola “egin beharrak” esaldia “Kofesatzen nitzaio” edo “Confiteor otoitzean”, “beharren egite horrek zubereraz adierazten baitu komunera joaitea...

b) Mezako “Canon” hortarik kanpokoa, ohiko zuberera klasikoan emaiten da. Aita Junes Casenavek gure euskalkira egokitu ditu “Egun oroetako ira-

kurgeiak” liburu mardul batean: aita Hiriart-Urruty zenak eman zion Baionako Elizaren on-iritzia, nire aburua hartu ondoren, baina Zuberoako apaizek bazter uzten dute, baizik eta puristegia dela, ulergaitza. Beraz nafarro-lapurterazko idazkiak zubereraz egokitzen dituzte jin arau.

c) Kateximarik ez da gehiago euskaraz egiten Zuberoan. Orokorki, gero eta gutiago euskaraz egiten da elizan. Zuberera hiltzen du frantsesak, ez Batuak.

d) Grafia xaharra atxikitzen du Zuberoako elizak: ez da hain xaharra ere, duela berrogei bat urte moïdatu baitzuten gure aintzineko Guillaume Eppherre eta Lafont euskaltzainek.

2. Erakaskuntzan, zubereraz egiten da euskara derabilten eskoletan, hots nagusiki Seaskan, Ikasbin eta A.E.K.an.

a) Seaskaren mende daude bi ikastola: Basaburuko ama-eskola, Mauleko ama-eskola eta lehen maila. Batuko grafia erabiltzen dute, hitz berriak Batutik hartzen dituzte. Azken bi urteetan, ikasleak Batuari buruz idekitzen dituzte irakurgaien bitartez, hegoaldeetik baitituzte liburuak. Horrela Kanboko 2. mailean sartzera prestatzen dituzte.

b) Ikasbi sare publikoak halaber bi eskola ditu: bat Barkoxen, bestea Maulen. Hor ere Batuko grafia eta hitz berriak. Bestalde ordu batzuk egiten dituzte hantxe-hortxe errient ibilkariek.

c) Mauleko Saint-François kolejio-lizeo katolikoan, ez dago sail elebidunik: batxilergorako aukera bati buruz prestakuntza ttiki bat egiten du garaztar apaiz betek, literaturako testu batzuk aurkeztuz ikasle zuberotar eta baxe-nabartarrei.

d) A.E.K.-ak dituen taldeetan, grafia eta hitz berriak Batutik (Gaurko bizi modua adierazten dutenak, alfabetatu gabeek erdaretatik hartzen dituztenak).

e) Unibertsitatean hein bat mugatua da zubererak har dezakeen tokia, orokorki, idazle batzuen testuetan edeitan eta kokatzen baita, edo zuberotar xahar zenbaitz egiten diren grabaketetan. Baina bere tokia badu dialektologian eta antzerkian, pastoralari esker.

3. **Prentsa idatzian:** zuberera guti, gehiena Batuko grafian eta hitz berriekin.

a) *Egunkarian* Junes Casenaveren zutabe batzuk, Batuko grafia eta hitz berriekin.

b) *Herria* astekarian, Zuberoako berriak zubereraz, grafia eta hiztegi berriekin, Panpella Etchebarne-ren lumatik (Allande Sokarroz-en segida hartu du). Bestalde Jean Hiriart-Urruty zenak ideki zuen “Jainkoa Bizia, Gizona” sailean, noiztenka nire artikulu bat zubereraz. Elizaren konduko denaz, elizako

grafian idazten dut, kontsonanteen ondoko H gehienak ezabatuz berriki. Hitz berriak ahal bezain urri, heren adineko irakurlea baitu Zuberoan sail horrek.

c) *Autour du clocher - Zeinützülian*, Zuberoako parropien hilabetekarian, artikulua bakar bat euskaraz, enea: elizako zuberera klasikoan ahalaz eta haren grafian hau ere.

d) “Le Miroir de la Soule” da hamabostetik frantsesez agertzen den kazeta bat. Elkarrizketa batzuk dakartza Pettarreko zuberera mintzatuan, ahoskatzen diren bezala hartuak, ortografia guzietatik ate.

Bestalde kazetetan, hala nola *Egunkarian*, maiz idazten dugu Batuan Peillen, Sokarroz eta nik.

4. **Irratietan.** Bi irrati libre daude Maulen: “Xiberoko Botza” eta “Mendi-Lilia”. Azken hau frantsesez ari da kasik beti, bestela Pettarreko zuberera arruntean; gutiz gehienetan euskaraz lehena, zuberera nahiko landuan, hizlari batzuegan bederen. hitz berriak Batutik hartuz. Horrela batzuk eguneroko zubereran sartzen ari dira, belaunaldi gazteetan bederen: hala nola “talde” hitza.

5. **Telebistan.** Oso toki guti du zubererak, bai hegoaldean, bai iparraldean, eta ulertzekoa da urritasun hori: elkarrizketa bakan batzuk, emankizun berezi zenbait, pastoral batzuen errepikapena. Hor ez dut ulertzen zertako testua Batuan agertzen den, edo hobeki erranik gipuzkera osatuan. Gauza bat zubereraz entzun eta beste euskalki batean irakurtzeak ez dut uste publikoa laguntzen duenik, alderantziz, gainera neurtitza buruz-behera jartzen delarik, edo zinez aldaturik, gutiz gehienetan behar gabe, ez baita Batutik hain urruti gelditzen zuberera klasiko bat...

6. **Literaturan.** Hiru idazle gara nagusiki liburuak idazten ditugunak: Peillen, Casenave eta ni.

a) Peillen, aspaldiko idazlea dugu zubereraz eta gipuzkeraz, orain zubereraz eta Batuan. Elaberri andana bat idatzi du gipuzkeraz eta Batuan. Beste lan batzuk, bereziki azterketakoak, zubereraz ontzen ditu, grafia eta hitz berriak Batutik hartuz. Ordainez, zuberotar hitz batzuk sartzen ditu Batuan.

b) Casenave, pastoralean ari da gehienik, zubereraz. Hamabi baditu idatziak, sei taularatuak. Mail gorako zuberera derabil, garbizalea, batetik hitz xahar galduekin, besteetik hitz berri berak asmatuekin. Baina gaur Batutik hartzen ditu. Batuan ere saiatzen da, zuberera eta amikuztarra gipuzkerarekin ezkonduz, hala nola *San Mixel Garikoitz* pastoralean. Baina elgarretatik hurrin daude bi euskara mota horiek. Uste dut Batura joaiteko, ezin garelako lapurteraren gainetik pasa.

c) Nik zubereraz idazten ditut pastoralak, olerki herrikoiak eta artikulua batzuk; Batuan aldiz beste lanak: entsaio, elaberri, olerki jasoagoak. Olerkirako oso egokia zait Batua, hiztegia zabaltzen baitu eta maila gorago bat erretzen.

Zuberoako poeta kultoek ez dute zubereraz idatzi, edo hain guti: Mirandek olerki bakar batzuk, Oihenartek batere ez.

Bestalde saiatzen naiz zuberera klasiko batean idaztera, Belapeyrenen ondotik elizak eman digun zuberera batu, "igantenean". Idazki pertsonaletan, Batuaren grafia erabiltzen dut, U letrari bi ahoskera emanaz (u eta ü), ez hiru beste berrizaleek bezala (u, ü eta i).

Bestalde Baturantz noa lapurteratik, hiztegia zabalduz hegoalderuntz eta bistan dena, Euskaltzaindiaren erabakiak eta gomendioak betez ahal oroz, beziki aditzan. Ez ditut nahastekatzen Batua eta zuberera.

d) Aipatzekoak dira gainera beste lau pastoral idazleak: Allande Aguergaray, Jean-Michel Bedaxagar, Pier-Pol Berçaits eta Roger Idiart. Grafia xaharra atxiki dute Aguergaray, Bedaxagar eta Idiartek. Azken honek, bestalde, lapurteraz eta batuan idazten du. Halaber Berçaits-ek, baina grafia berria erabiliz euskalkian ere.

e) Grafien arazo bat badugu zubereraz, noizbait Euskaltzaindian aztertu beharko duguna nire ustez. Berriki arte denek atxiki dute grafia xaharra, nik ezik, Baiona eta Arantzazuko legeak hastetik aplikatu bainizkion euskalkiari ere. Gero bat-batean, Batukoa hartu dute gutiz-gehienek. Ni aldiz beldurtzen hasi naiz grafiaren eragina entzunez ahoskeran, irratiatan, antzerki eta kantuan, idatzia den bezala ahoskatzen baitute batzuek, zubererak duen fonetika berezia zaurituz.

7. **Kantua eta bertsolaritza.** Bertsolaririk ez da gaur Zuberoan. Kantuan, hitz berriak Batutik hartzen dira eta ez, bi Etzahunek bezala, biarnesetik edo frantsesetik. Noiztenka nahastekatzen dira zuberera eta Batua edo beste euskalkiak.

Orokorki: Batuaren eragin nabarmena du gaurko zubererak hiztegian eta grafian, belaunaldi nahiko berrietan bederen.

Bestalde iduri zait iparraldean Baturantz gehienik entsaiatzen garenak zuberotar batzuk garela, zehazki Peillen, Sokarroz eta ni, bestalde Itxaro Borda amikuztarra, zuberotartzen ari dena.

II. NAFARRO-LAPURTERA ETA BATUA

1. Lehenago, eta berriki arte, lapurtera klasikoa zen Elizako hizkuntza Lapurdi eta Nafarroa Behere guzian, "gare" bezalako aditza formekin.

a) Mezaren bizkar-hezurra Batutik hartua da, baina "zira" bezalako aditza forma ekialdetar batzuekin.

b) Gaineratekoa nafarro-lapurteraz, hiztegi batua beti kontutan hartu gabe. Grafia berria ere ez da beti errespetatzen: adibidez idazten da “Onhartu”, “konbertitzerat”, “bortz”, “bertze”...

Beraz nagusiki nafarro-lapurteraz egiten da elizan, agian lapurteraren lehenetasun batekin.

2. Erakaskuntzan:

A) **Seaskako ikatoletan**, egoera desberdina da toki batetik bestera, gu-raso, ikasle eta erakasleen arabera.

a) Euskal Herri barnean, tokiko euskaratik abiatzen dira; gero hura puska bat lapurtartzen dute eta Baturantz idekitzen 1. maila bukatzean, hegoaldeko liburuak erabiliz.

b) Kostaldean, ikasle batzuk badaude E.H. barnetik, erakasle batzuk hegoaldeetik, eta egoera nahiko nahasia da. Bi toki nagusi aipatuko ditut: Baiona eta Hendaia. Baionan erakasleak badira E.H. barnetik ere, beraz nafarro-lapurteratik abiatzen dira nagusiki. Hendaian aldiz hegoaldeko ikasleak daude gehienik eta gipuzkeran oinarritzen da ikastolako euskara.

c) Bigarren mailan Euskara Batuaz baliatzen dira. Hargatik iparraldeko idazleak ere aztertu nahi dituzte. Antologia tiki bat abiatua du Charrittonek.

d) Duela urte zenbait, eztabaidak baziren erakasleen artean: batzuk Batuaren alde, besteek euskalkia ere behar zela, hegoaldeko euskarak toki gehiegi hartzen zuela eta abar... Orain iduriz gairidituta dago giro hori. Euskararen politikaz arduratzen dena Seaskan, hego aldeetik etorria da duela urte asko, eta ederki menderatzen du horko euskara mota nagusia. Iparraldeko estandarta bilatzen du, aditza batuari txertatua. Beraz Seaskako joera orokorra da euskalkitik abiatuz horren zabaltzea Batuari buruz.

B) **“Ikasbi” sare publikoan**. Goiko agintarieratik, tokiko euskararen mintzatzeko manua dute hezkuntza nazionalako erakasleek. Baina erakasleen joera da idazkeran Batura pasatzekoa.

a) Erakasle batzuk euskaldun berriak dira eta ez dute euskalkirik menderatzen. Aditza lapurteran baino errezagoa da Batuan. Ikasle askok ez daki euskaraz. Beraz oztoporik ez dago Batuan artzeko, Kosta partean eta hirian bederen.

b) Barneko aldean, kontutan hartu behar dute ikasleen euskalkia eta guziz gurasoen nahia. Baina horretan ere zabala izan behar da, zeren ez dute denek ber hizkuntza mota. Hazparnen ikasten dutenek adibidez, hiru euskara mota dituzte: Aiherrakoa, Hazparnekoa eta Beskoitzekoa. Beraz nafarro-lapurtera zabaldu batean hitz egiten die erakasleak eta idazterakoan Batura pasatzen da aditza, hilabeteen izenetan eta abar...

c) Orokorki beraz erakasleen joera da Batura igaitzeko idatzian.

C) **Eskola katolikoan** (Euskal Heziak). Euskararen arduradunak xaz formakuntza bat antolatu du Batuaz erakasleentzat.

a) Lehen mailcan, lapurteraz egiten da, erran didanaz (agian nahiko lapurteratua den behe-nafarrera horretan). Emeki-emeki Baturantz idekitzen has-ten dira.

b) Batuan ikasten dute gehienik bigarren mailcan.

D) Beraz hiru eskola sareetan ber joera nabaritzen dugu: tokiko euskara mintzatutik, edo hobeki, normalizatutik abiatuz, Baturantz joatea. Baturantzko joera hori, Seaskako ikastoletan azkarrenik dakusat, eta eskola publikoan iduriz ahulenik. Azken horretan, ez dago horretarako goienetik datorren gomendiorik. Erakasleen nahitik dator, bai eta euskalkien ahuleziatik, bereziki itsasaldeko hirian.

E) **A.E.K.an:**

a) Gomendatzen dute lehenik tokiko euskaratik ahal bezain hurbil artzea, familian eta inguruko jendearekin laster euskaraz egiteko.

b) Baina liburuak Batuan dira: idatziz Batuan egiten dute, edo Baturantz ibiliz, Euskaltzaindiak eman bideetatik. Aitortzen dute lan zaila dela bien el-garri egokitzea, zeren batzutan protestak entzuten dituzte: "etxean ez dugu ho-rrrela erraiten..."

F) **Unibertsitatean:**

a) Peillen gehienetan Batuan, baina iparraldeko etsamenetara prestatzeko, lapurteraz ere ari da. Beste erakasle gehixenak berdintsu.

b) Orpustan nafarro-lapurteraz, lapurterari leku ederra emanez eta hitz berriak Batutik hartuz.

3. **Kazetetan:**

a) "Herria" astekarian, euskara desberdinak badaude: zubereraz jada erran guti haiek, Mariano Izeta baztandarraren lapurtera gozoa, Dirassarren Hazparneko behe-nafarrera mendebaltarra... eta nagusiki nafarro-lapurtera. Emile Larre eta Jean Haritschelhar euskaltzainek Baturantz bideratzen dute adiz-tzan, erakusleetan eta ahal bait hiztegian ere. Denetan euskara ona du Herriak eta euskaraz idatzi nahi duten guzientzat irakurri beharra dela iduri zait.

b) "Ekaitza" eta "Enbata" abertzale astekariek eta "Har Hitz" 15-ekoak arras euskara guti dute. Baturantz idatzitako editorial edo berri laburrak dakartzate, baxe-nabartar kutsu gehiagorekin Ekaitzak, lapurtera gehiagorekin Enbatak eta H.H. ak.

c) Nafarro-lapurterazko editorial bat dakar iparraldeko Berdeen hilabe-tekari xumeak, hiztegi nahiko zabalarekin.

d) “Maiatz” literatura aldizkaria, belaunaldi berrien adierazgarri dugu. Olerkiaren eremua da gehienik. Baturanzko ildotik doa nagusiko. Hor aurkitzen ditugu bestalde nahiko ezagunak diren izenak, hala nola Eñaut Etxamendi, Itxaro Borda, Aurelia Arcocha, Jakes Ahamendaburu, Henriette Aire (Xalbador zenaren alaba), Lucien Etcheçaharréta...

4. Irratietan:

a) Irulegiko Irratian (gaur Donibane-Garazitik), mendebaleko behe-nafarreraz egiten dute, hitz berriak Batutik hartuz.

b) Gure Irratian (Baionatik), nafarro-lapurteraz egiten dute hiru mintzalarari nagusiek, “euskara batu(a) kotsiarekin artetan, edo hala hautaturik edo ohartu gabe ere” (Arbelbide). Animatzaileak euskara batuan edo baturantz, euskaldun berriak baitira edo Ikastolatik jinak. Herrietako berriketariak, beren euskararen: Elçhamendy garaztar osatuan, Olhagaray nafarro-lapurteraz. Elkarrizketak, bakoitzak bere euskararen.

c) Euskadi Irratian, Baionatik, Agostin Errotabehere Batuan ari da, edo gutienez baturantz doan euskara zabalean.

d) Radio France Pays Basque delakoan, egunean minuta zenbaitez ari da Marie-France Hégu, nafarro-lapurteraz, hitz berriak Batutik hartuz.

5. Telebistan, Baionatik:

a) Euskal Telebistan, Guillaume Irigoyen ari da nafarro-lapurteraz, Batutik hartuz hitz berriak (iparraldean ez ditugularik), ez hargatik aditza eta erakusleak. Haren laguntzaile den anderea, Tolosakoa, bermatzen da bere jatorrizko euskararen iparraldekotzera hiztegiaren aldeetik.

b) Akitaniako berrietan FR3 frantses 3. Kateak, arratsetan bizpahiru minuta ditu euskaraz, Allande Boutin-en ahotik. Parisko zuberotar baten semea, euskaldun berria, Batuan ari da, gipuzkeran oinarrituz gehien bat.

6. **Literaturan.** Idazle guziek, edo guti eskas, Batuko grafia derabilagu eta hitz berriak Batutik hartzen ditugu. Hortik at, diferentziarik badago gutartean Batuari begira.

Joeren aztertzeo, 33 idazle (1) begistatu ditut Nafarroa Beherean eta Lapurdin: heren bat ekialdekoa, beste bat mendebalekoa, azkena Lapurdikoa, baina 3 idazle baizik ez dut lapurteraren eremutik. Multzo gutiztik, 11 dira (beraz heren bat) euskalki batean idazten dutenak:

(1) 1994.eko martxoko “Maiatz” aldizkarian (n.º 21) Lucien Etcheçaharretak 50 idazle kondatzen ditu Iparraldean, Charrittonek 60, libururik idatzi ez duten kazetari batzuk hartuz. Nik bazter utzi ditut gazte batzuk, ez ditudalako aski ezagutzen idazle bezala, bai eta libururik ondu ez duten luma on batzuk, hala nola Mixel Itçaina, Mixel Lecuona eta Jean Hiriart. 40 gelditzen zaizkit beraz (33 + 7 zuberotarrak).

— Bi gizon garaztarrez: Dunipétre olerkian (Piarres Héguitoa), Etchamendy narratiban.

— Biga lapurteraz, olerkian: aita Iratzeder eta Agostin Zamora senpertia.

— Hazpandar bat (beraz lapurtarra), Dirassar, horko behe-nafarrera berezian ari da, narratiban.

— 6 baxe-nabartar, dela ekialdeko, dela mendebaleko, nafarro-lapurteraz ari dira, gehien bat narratiban, hitz berriak Batutik hartuz iparraldeak ez dituenan, hargatik beren aditza eta erakusleak atxikiz: Xan Irigaray, G. Irigoyen, Echarren, Orpustan, J.M. Malharrin eta M.J. Minaberry andereak.

Beste bi herenak Baturantz doatzi, nafarro-lapurterari erantsiz aditza eta erakusle batuak, hilabeteen izenak eta hitz berri batzuk, hala nola “talde, elkarte, irrati, antzerki, antzoki, elaberri, opor, egunero, ulertu, erantzun”, eta abar... Baina hor ere arterik badago idazleen artean. Adibidez G. Lantzirik itzulpenetan gipuzkera hartzen du oinarritzat, beste batzuk aldiz behe-nafarretatik oso hurbil egoiten dira Euskaltzaindiaren arauak bete ondoren. Hor gora heldu zait galdera bat: zein dira Batutik hurbilenak, azken horiek ala, Etcharren bezala, nafar aditza eta erakusleak atxikiz, oso hiztegi zabala dutenak?

7. Bertsokak eta kantua:

a) Bertsolari munduan egoera nahasia ikusten dut euskararen aldeetik, bereziki Euskara Batuari begira. Mattin eta Xalbadorren denboran, Batuari buruz urrats eta pauso handiak egin zituzten elgarri buruz joanez ipar eta hegoaldekoek. Orain iduri zait konbergentzia horretatik urruntzen ari garela, gipuzkera mota hertsi bat Euskara Batutzat hartuz: adibidez entzuten da “det” hara eta “det” honara, iparraldekoek horretan amor emanez, eta “det” hori ez da etsenplu bat baizik beste askoren arteetik. Ez dut erran nahi gaurko bertsolariak atzokoak baino ahulagoak direnik, ez gutiago ere, baina euskararen batasunaz dugu solasa.

b) Kantarien mundua orokorki Baturantz ibilki dut ikusten Iparraldean, hinki-hanka, maiz olerkiarekin eskuz-esku, hargatik zehaztasun eta zorroztasunik gabe. Baina akats hori, anarkia hori ez ote da orokorra, ez ote da euskarak iparraldean bizi duen bilakaera guziarena?

III. IKUSPEGI OROKORRA

Hegoaldean iduri zait euskararen mundu hau adi-adi dagola, Euskaltzaindiak zer erranen duen zain, haren arauen berehala betetzeko. Iparraldean ez da horrelakorik. Horko ereduak, “Académie Française” famatua da: jaun zahar batzuen arteko “club” ohoragarri bat, errana baita lauren lana egiten dutela, baina

berrogei direla. Praktikan inork ez daki zertako diren, zer debru ari diren. Beraz ez dugu, ohoreaz kanpo, helgoaldean bezalako itzalik.

Baina Euskara Batua abertzaleen ideologian dago eta hortarantz doa ba-koitza bere bidexkatik. Gainera jende askoren muinetan sartua da, aldekoen ala aurkakoen artean, gipuzkera dela Euskara Batua. Beraz gazteen artean badago gipuzkerara xuxenka joaiteko joera, gaizki menderatuz eta beren herri euskaldunetik urrunduz. Badago ere kasu bakar batzuetan ekialdeko euskalkietatik abiatzeko joera, gipuzkera pozi bat haietan txertatuz, gaztelaniatik ere hitz batzuk hartuz, hala nola “espektakulo”, badugularik “ikuskitun” edo “ikusgarri”. Ez da hor koherentziarik, orekarik ez egiazko batasunik.

Orokorkiago, lapurtera gehiegi bazter uzten dugu iparraldekoek ere, gure literaturaren ardatza delarik, huts handia baita baturako bidean eta batuaren mian, gipuzkerak bezainbat leku behar duelarik hor lapurterak.